

CITEVA DATE NOI PRIVIND CIRCULAȚIA DENARILOR ROMANI REPUBLICANI ÎN DOBROGEA

Pînă nu de mult datele privind prezența denarilor romani republicani în Dobrogea erau ca și inexistente. Un tezaur mixt, despre care avem însă din păcate foarte puține date, a fost semnalat în 1903. Știm doar că a fost aflat la Ostrov, jud. Constanța și că se compunea din denari romani republicani și tetradrahme thasiene¹. În 1909 s-a semnalat un alt tezaur aflat la Murighiol, jud. Tulcea². Nici el n-a avut însă parte de o publicare circumstanțiată, chiar dacă o bună parte din monedele care-l compuneau au intrat se pare într-o importantă colecție din Craiova³. De alt fel, articolul lui Luigi Paulon, care dă doar indicația că tezaurul provine din Dobrogea, cu totul vagă s-o recunoaștem, dar indică precis numărul monedelor descoperite, n-a publicat decît trei dintre ele, doi denari care par originali și o imitație hibridă⁴. Alături de ele autorul a mai publicat alte trei monede, toate de imitație, dar fără proveniență. Aceste date scăpaseră cu totul cercetătorilor de la noi și ne propuneam să atragem atenția asupra lor⁵, cînd am aflat de comunicarea lui Oct. Iliescu, care a apropiat decisiv cele două informații arătînd că datele publicate de Luigi Paulon reprezintă indicații prețioase, prin precizia lor, în legătură cu tezaurul de la Muri-ghiol⁶.

¹ S. P. Noe, *Bibliography of Greek Coin Hoards*², NNM, 78, New-York, 1937; Const. Moisil, BSNR, XVII, 1922, p. 58, nr. 91, unde se citează nota autografa a lui M. C. Sutz din Arhiva Acad. Române, Dos. VII, 1903, 34, p. 526; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, ED, 10, 1945, p. 68, nota 9.

² Const. Moisil, *Cetăți romane la Dunărea de Jos*, în BCMI, 2, 1909, p. 89.

³ L. Paulon, *Monete romane inedite o varianti nella coll. L. Paulon di Craiova. Contributo al Corpus Numorum Romanorum*, RIN, 24, 1911, p. 186.

⁴ Ibidem, p. 185—186, nr. 1, 2, 6.

⁵ Titlul inițial al acestei comunicări apărut în programul sesiunii de comunicări a Muzeului de arheologie din Constanța, 24—27 IX 1972, era *Un tezaur uitat și citeva date noi privind circulația denarilor romani republicani în Dobrogea*.

⁶ Oct. Iliescu, *Cu privire la tezaurul de denari romani din timpul republicii găsit în anul 1909 la Murighiol (Tulcea)*.

La cele două tezaure mai sus pomenite se rezuma de fapt toată documentarea mai veche și așa cum a reieșit destul de clar credem, în legătură cu cel de al doilea abia acum știm ceva mai mult, urmare a preocupărilor recente privind această categorie de monede.

Într-adevăr, anii din urmă au adus un spor foarte important al informației care îndeamnă la cercetări și progrese viitoare. Tezaurul de la Tulcea publicat în 1960⁷, cel de la Costinești publicat în 1970⁸, tezaurul de la Dinogetia publicat în 1971,⁹ la care trebuiesc adăugate cele de la Niculițel¹⁰ și Casicea,¹¹ conținând și denari imperiali, au avut parte de publicări competente, cu toate datele necesare. Dar la acest efort de mai bună cunoaștere a tezaurelor, cu progresele sale cantitative și calitative, se adaugă cel, nu mai puțin important, de cunoaștere a descoperirilor izolate. Pe această linie, la informațiile din cronica lui Bucur Mitrea,¹² asupra utilității căreia nu e locul să mai stăruim aici, ea fiind în general recunoscută și exemplul ei urmat,¹³ s-a adăugat, în ce privește denarii Romei republicane în Dobrogea, efortul stăruitor al lui Radu Ocheșeanu,¹⁴ fără a uita informațiile și publicările de asemenea descoperiri datorate altor cercetători.¹⁵

Prezentăm aici câteva date noi privind descoperiri izolate dobrogene, rezultat al unei cercetări numismatice la Muzeul din Tulcea și în nordul Dobrogei, pe de-o parte, cercetări în care am fost ajutat cu deo-

⁷ C. Preda, G. Simion, *Un tezaur de monede romane republicane din Dobrogea*, SCN, 3, 1960, p. 545—546.

⁸ B. Mitrea, *Contribuții la studiul circulației monetare în Dobrogea în secolul I î.e.n. Tezaurul de denari romani republicani de la Costinești, jud. Constanța*, Pontica, 3, 1970, p. 131—137.

⁹ Al. Barnea, *Un nou tezaur de denari romani republicani descoperit în nord-vestul Dobrogei*, SCN, 5, 1971, p. 372—375.

¹⁰ C. Deculescu, *Un tezaur de denari romani din timpul împăratului roman Claudiu I, descoperit în Dobrogea*, SCIV, 17, 1966, 3, p. 577—592.

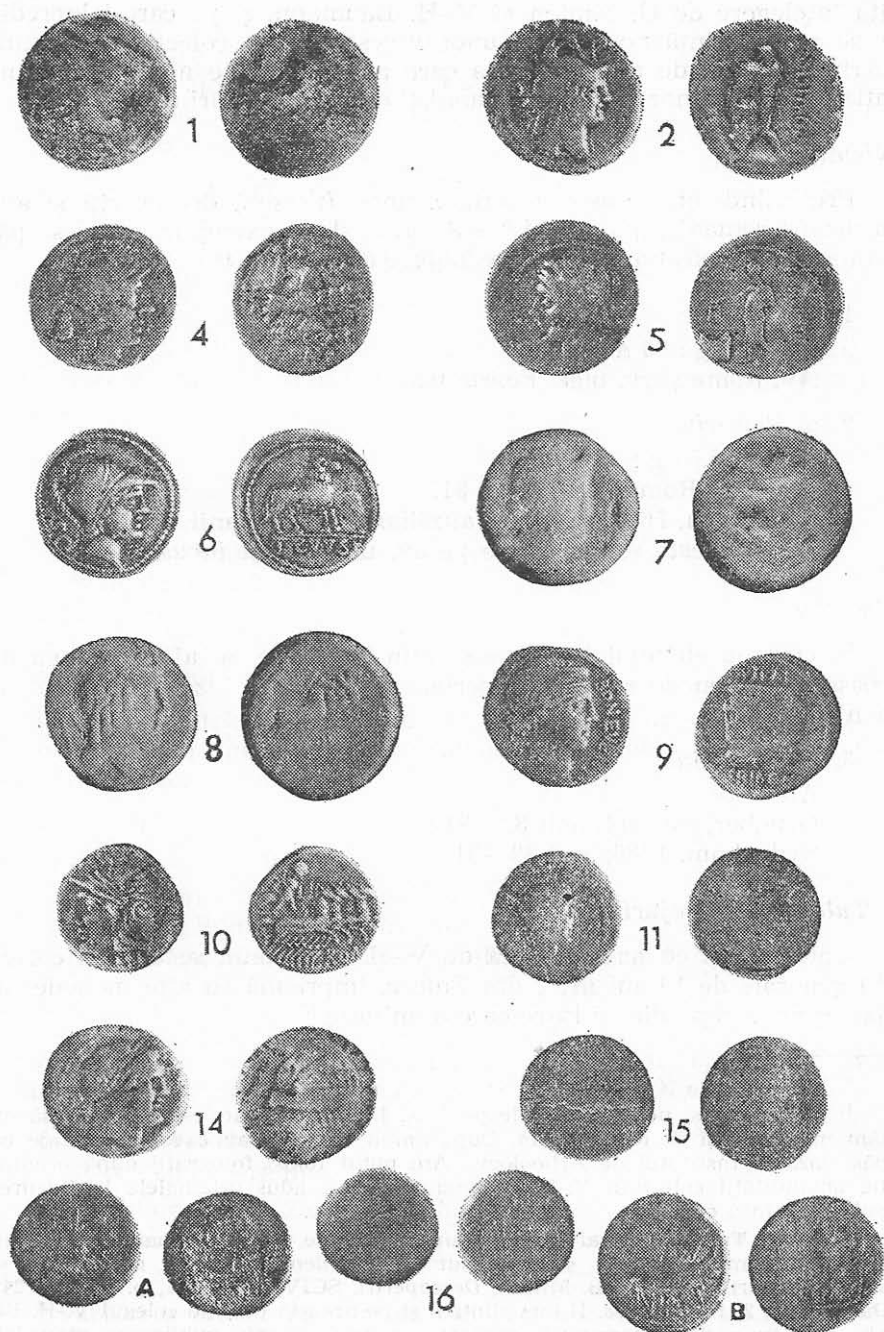
¹¹ Gh. Papuc, *Un tezaur de denari romani din secolul I e.n. descoperit la Casicea, jud. Constanța*, în mss., citat de R. Ocheșeanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 81, nota 13.

¹² *Descoperiri...*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 24 = *Dacia*, N.S. 2, 1958, p. 498; SCIV, 12, 1961, 1, p. 149, nr. 23 și p. 151, nr. 41 = *Dacia*, N.S., 5, 1961, p. 587 și 590; SCIV, 16, 1965, 3, p. 611, nr. 31 = *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 494; SCIV, 19, 1968, 1, p. 175, nr. 36 = *Dacia*, N.S., 12, 1968, p. 451; SCIV, 21, 1970, 2, p. 336, nr. 27 = *Dacia*, N.S., 14, 1970, p. 472.

¹³ La cronica *Descoperiri de monede antice din Transilvania*, adăpostită în diferite reviste, pe care o ține destul de regulat E. Chirilă, ajutat de numeroși colaboratori, ajunsă la nr. VIII, AMN, 3, 1971, p. 567—569, s-au adăugat mai de curând cronicile lui V. Mihăilescu-Bîrliba, *Memoria Antiquitatis*, 1, 1969, p. 423—432; 3, 1971, p. 585—590, a lui V. Căpitanu, *Carpica*, 4, 1971, p. 287—298 și a lui R. Ocheșeanu, Gh. Papuc, *Pontica*, 5, 1972, p. 467—483, care aduc toate un aport substanțial la îmbogățirea informației la îndemina numismaților.

¹⁴ *Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, *Pontica*, 4, 1971, p. 75—86; R. Ocheșeanu, M. Liculescu, *Denari romani republicani, într-o colecție particulară, descoperiți în Dobrogea*, *Pontica*, 4, 1971, p. 269—271; R. Ocheșeanu, *Doi denari romani republicani descoperiți în Dobrogea*, *Pontica*, 5, 1972, p. 497—501.

¹⁵ H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 242 și 247; O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri monetare la sud de Carpați*, Craiova, 1969, p. 11; Gh. Poenaru Bordea, *Numismatica și distrugerea Histriei în secolul al III-lea e.n.*, SCN, 5, 1971, p. 92 și p. 109, nr. 25.

Pl. I. Denari romani republicani descoperiți în Dobrogea.

sebită înțelegere de G. Simion și V.-H. Baumann, și pe care-i încredințăm de recunoștință noastră, al unor investigații în colecția Institutului de Arheologie pe de altă parte, la care adăugăm date noi, mai circumstanțiate, asupra unor denari semnați și cu alte prilejuri (pl. I).

I. Niculițel.

Provenind din această localitate, unde fuseseră descoperiți și altădată denari romani republicani,¹⁶ s-au aflat două exemplare care se păstrează acum în colecția Liceului Pedagogic din Tulcea.¹⁷

1. *Neprecizat*

AR 3,55 g ; 20 mm.

Av. Roma și rv. bigă. Foarte uzat.

2. *C. Pobladius*

AR ↖ 3,50 g ; 20 mm.

Grueber, Roma, 2915, anul 81.

Sydenham, 768, monetărie auxiliară italiană, anii 78—77.

Denarul este serrat și are pe av. un *signum incusum*.

II. Isaccea.

În colecția elevului Ion Cenușă, din localitate, se află pe lângă numeroase alte monede romane imperiale și mai ales bizantine, un denar roman republican.

3. *M. Antonius*

AR

Grueber, est, 211, anii 32—31 ;

Sydenham, 1236, anii 32—31.

III. Tulcea și împrejurimi

Colecționați cu ani în urmă de V.-H. Baumann, se află în colecția școlii generale de 10 ani nr. 2 din Tulcea, împreună cu alte monede, trei denari romani republicani între care o imitație.¹⁸

¹⁶ Mai sus nota 10.

¹⁷ Mulțumim și pe această cale prof. N. Dănulescu, care ne-a permis să examinăm monedele și să le publicăm. După ambii denari s-au executat mulaje care se păstrează la Institutul de Arheologie. Am putut folosi fotografiile după originale, grație amabilității colegului V.-H. Baumann, care a adus originalele la București. Îi mulțumim încă odată.

¹⁸ De la Tulcea se mai cunosc un tezaur de denari romani republicani ; C. Preda, G. Simion, *op. cit.*, și un tezaur în care denarii romani republicani sînt însoțiți de denari imperiali, B. Mitrea, *Descoperiri*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 24 = Dacia, N.S., 2, 1958, p. 498. Îl încredințăm și pe această cale pe colegul V.-H. Baumann, care ne-a dat informațiile necesare și ne-a permis publicarea monedelor, de recunoștința noastră.

4. *C. Cassius*

AR → 3,75 g ; 19 mm.

Grueber, Roma, 1032, anii 124—103.

Sydenham, 502, anii 119—110.

Pe av. *signum incusum*.5. *L. Cassius Longinus*

AR ↗ 3,75 g ; 20 mm.

Grueber, Roma, 3929 tip gen., anul 52

Sydenham, 315, anii 52—50.

Trimitem la tipul general întrucît litera care trebuia să se afle pe av. în cîmp stînga este total ștearsă. Notăm prezența unui *signum incusum* pe av. în formă de X.

6. *Imitație*

AR ← 3,50 g ; 19 mm.

Pentru prototip *L. Rustius*

Grueber, Roma, 3271, anul 76.

Sydenham, 782, anul 74.

Pe av. un semn incizat.

IV. *Nordul Dobrogei*

În colecția Muzeului din Tulcea, se află, venind din fosta colecție Stratulat care cuprinde mai ales monede din secolele IV-V,¹⁹ un denar roman republican de imitație.

7. *Imitație*

AR. ↓ 4,27 g ; 20 mm.

Pentru prototip *Man. Fonteius*

Grueber, Roma, 2476, anul 85.

Sydenham, 724, monetăria auxiliară italiană B, anul 84.

V. *Zona Babadag.*

În colecția Liceului Babadag, constituită prin strădania prof. Ștefan Ion, alături de alte monede se află și un denar roman republican.

8. *L. Iulius Bursio*

AR ← 3,80 g ; 19 mm.

Grueber, Roma, 2559, anul 85.

Sydenham, 728 d, monetăria auxiliară italiană B, anul 83.

¹⁹ Publicarea acestor monede, pe care urmează s-o realizăm în curînd în colaborare cu V.-H. Baumann, va oferi date importante pentru circulația monetară din această vreme în Dobrogea, mai ales zona ei de nord.

VI. *Mangalia*

Un denar roman republican se află în colecția Institutului de Arheologie din București, provenind probabil din vechile săpături²⁰.

9. *L. Scribonius Libo*

AR ↓ 3,01 g ; 20 mm.

Grueber, Roma, 3377, anul 71.

Sydenham, 928, anul 55.

Inv. 462 (C. Preda).

VII. *Albești (fost Sarighiol)*

Într-un lot de monede transferat Institutului de Arheologie de către Ministerul de Finanțe se află un denar roman republican, care s-ar fi aflat la Albești, jud. Constanța. În general datele respective se însoțesc cu un justificat semn de întrebare. În cazul acesta însă, posesorul fiind Șt. Chiriac, pe atunci profesor la Tulcea, sîntem înclinați să acordăm creditul necesar informației, care să justifice intrarea ei în literatura de specialitate.

10. *M. Baebius Tampilus*

AR ↑ 3,77 g ; 17,5 mm.

Grueber, Roma, 935, anii 150—125 (seria II).

Sydenham, 489, anul 120.

Inv. 800 (B. Mitrea).

VIII. *Satu Nou, jud. Constanța*

Ca aflat la punctul „Suat“ cu încă șapte monede nerecuperate a intrat în colecția Institutului de Arheologie un denar roman republican, într-o stare de conservare foarte proastă.

11. *C. Caesar Octavianus, L. Cornelius Balbus*

AR 3,22 g ; 17 mm.

Grueber, Gallia, 83, anul 40.

Sydenham, 1325, anul 40.

Inv. 222 (B. Mitrea).

IX. *Dobrogea, passim.*

Dacă informațiile furnizate prof. Iancu Berciu, de posesorul monedelor, elevul Andrei, sînt juste, cei doi denari, pe care-i notăm mai jos, ar fi de proveniență dobrogeană. Îi publicăm aici cu toată rezerva.

²⁰ Prezența acestei monede ar fi apărut cu ani în urmă singulară și prin aceasta ciudată. Între timp însă lucrurile s-au schimbat. Pentru Mangalia chiar, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 78, nr. 8 ; pentru Histria vezi H. Nubar, *op. cit.*, p. 242 și 247 și Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 109, nr. 25 ; pentru Tomis, R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 77—78, nr. 1—7 ; R. Ocheșeanu, M. Liculescu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 270, nr. 1—2 ; R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 5, 1972, p. 498, nr. 1.

12. *Ti. Veturius Barrus*

AR 3,76 g ; 19 mm.

Grueber, Italia, 550, anii 93—92.

Sydenham, 527, Italia centrală, anii 110—108.

13. *P. Accoleius Lariscolus*

AR 3,48 g ; 18,5 mm.

Grueber, Roma, 4211, anul 41.

Sydenham, 1148, anul 37.

Notă informativă (B. Mitrea) monedele au fost restituite.

X. *Moșneni*

Amintit de noi în treacăț cu alt prilej,²¹ denarul s-a aflat la Moșneni, în 1966, la 2,2 km sud de sat, pe drumul spre Peceneaga. Îl prezentăm aici cu toate datele necesare.

14. *Q. Antonius Balbus*

AR ✓ 3,59 g ; 19 mm.

Grueber, Roma, 2731, anul 82.

Sydenham, 742, monetărie auxiliară italiană, anul 81.

Denarul este serrat și are pe av. un *signum incusum*.XI. *Garvăn*.

Denarul roman republican, menționat mai întâi de M. Chițescu, a fost descoperit în 1948 la punctul „La nisipi”²².

15. *M. Antoniu*

AR → 3,23 g ; 17,5 mm.

Grueber, Est, 211, anii 32—31.

Sydenham, 1236, anii 32—31.

Inv. 743 (B. Mitrea).

Exemplarul este foarte uzat. Notăm și un *signum incusum*.XII *Enisala*.

Denarul, identificat de noi și menționat prima oară de M. Babeș²³, a fost aflat întâmplător la est de sat, la sud de șoseaua Babadag — Enisala, pe terenul dintre marginea satului și livada CAP.

16. *M. Antoniu*

AR 3,15 g ; 16 mm.

Grueber, Est, 192, anii 32—31.

Sydenham, 1216, anii 32—31.

Inv. 1369.

²² M. Chițescu, *Unele aspecte ale relațiilor lui Dicoes cu Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (o problemă de geografie istorică)*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 661, nr. 11.

Denarul este foarte uzat, av. fiind total calp. Pe rv., la o nouă examinare, am putut preciza că este vorba foarte probabil de leg. II, mai ales că și modulul, mai mic decât normal, coincide cu cel al exemplarului ilustrat în catalogul lui H. A. Grueber.

* * *

Informațiile de mai sus se referă la exemplare aflate izolat. Cu toate acestea nu este inutil să ne punem întrebarea, în legătură cu cele de la Niculițel și din împrejurimile Tulcei dacă nu avem cumva de a face cu exemplare din tezaururile acolo descoperite mai de mult, răsbindite imediat și recuperate mai apoi. Acest semn de întrebare, niciodată cu totul inutil, este în cazul materialului publicat de noi chiar necesar, căci printre monedele păstrate la Școala generală. nr. 2 din Tulcea se află una asemănătoare pînă la identitate cu una din tezaurul aflat la Tulcea în 1946. Este vorba de imitația avînd ca prototip denarul lui L. Rustius²⁴. Cum celelalte două nu figurează printre monedele tezaurului, una fiind din categoria celor mai vechi și nici nu putem fi siguri că sînt de la Tulcea, nu putem ajunge la o concluzie sigură. Situația este similară la Niculițel, atît că, în acest caz, denarii sînt chiar mai vechi ca dată decît cei din tezaurul descoperit acolo în 1937.²⁵

O problemă în care materialul acum publicat aduce o contribuție interesantă, și situația nu se schimbă dacă monedele discutate mai sus fac parte sau nu din tezaur, este prezența în Dobrogea a imitațiilor după denarii romani republicani. Este vorba de imitații ușor de detectat, care se depărtează mai mult sau mai puțin de original, dar se deosebesc clar de el prin nete diferențe de legendă sau de stil²⁶ și nu de denarii copiați fidel a căror detectare este mult mai anevoioasă, chiar dacă pe această linie au început să se facă unele progrese încurajatoare²⁷.

²³ M. Babeș, *Necropola daco-romană de la Enisala*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 21, nota 11.

²¹ M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amphora Stamps from Callatis and South Dobroudja*, Dacia, N.S., 13, 1969, p. 151, nota 136. Mulțumim lui Al. Popeea pentru informațiile amănunțite pe care ni le-a dat și permisiunea de a le publica aici.

²⁴ C. Preda, G. Simion, *op. cit.*, p. 546, nr. 10.

²⁵ C. Deculescu, *op. cit.*, p. 578, nr. 1, P. Satrienus, anul 77 (Grueber) sau anii 75—74 (Sydenham). Pînă la apariția cărții lui M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, care urmează să apară în curînd, folosim cataloagele acum în uz. Oricum, datele sînt de confruntat cu cele 18 tabele cronologice cu notele aferente din cartea lui M. H. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, Londra, 1969, p. 11—42.

²⁶ M. Chițescu, *Copii și imitații de denari romani republicani în Dacia*, Memoria Antiquitatis, 3, 1971, p. 209—255.

²⁷ N. Lupu, *Aspekte des Münzumlaufs im vorrömischen Dakien*, JNG, 17, 1967, p. 101—121; B. Mitrea, *Moneda republicană și unitatea lumii geto-dace*, în volumul *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 53—64; Gh. Poenaru Bordea, Constanța Știrbu, *Tezaurul de denari romani republicani și de la începutul Principatului descoperit la Breaza, comuna Lisa (jud. Brașov)*, SCN, 5, 1971, p. 265—282; M. Chițescu, *op. cit.*, p. 211—213; B. Mitrea, *Două tezaururi de monede romane republicane descoperite în Oltenia*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 579—590.

Pe lângă imitația de care am vorbit mai înainte avînd ca prototip denarul lui L. Rustius (anul 76 după Grueber, 74 după Sydenham) am publicat aici o alta tot din nordul Dobrogei, foarte probabil, avînd ca prototip un denar al lui Man. Fonteius (anul 85 după Grueber, 84 după Sydenham). În tezaurul de la Murighiol au existat ca și în cel de la Tulcea imitații, așa cum indică denarul de imitație hibrid publicat de L. Paulon și care are ca prototip pentru av. denarul lui C. Vibius Pansa (anul 87 după Grueber, anii 89—88 după Sydenham) cu litera S din legendă inversată, iar ca rv., rv. denarului lui M. Plaetorius Cestianus (anul 68 după Grueber, anii 68—66 după Sydenham). B. Mitrea va publica în curînd o altă imitație, provenind tot din Dobrogea.²⁸ Circulația în Dobrogea, alături de denarii Romei republicane, a denarilor de imitație ne apare acum clară pentru nordul regiunii, în zona dunăreană. Fenomenul are ca elemente componente exemplare realizate *post 84*, *post 74* și respectiv *post 68—66*. Și din acest punct de vedere, al cronologiei, care se adaugă la cel al prezenței, denarii de imitație din Dobrogea se pot apropia de cei din restul țării noastre, Oltenia și Muntenia mai ales.²⁹ Într-adevăr, după M. Chițescu, care a alcătuit un repertoriu general al acestei categorii de monede și de la care știm că are pregătită și o substanțială suplimentare a sa, s-ar constata: „în toate tezaurile romane republicane din Dacia îngropate între anii 50—37 î.e.n. există un hiatus monetar, în interiorul fiecărui tezaur, cuprins între anii 75—60 î.e.n., perioadă în care fiind puțină monedă romană sau lipsind cu totul, ea a fost suplimentată prin imitarea ei”.³⁰ Pînă la ivirea unor date noi care să justifice interpretări noi, ni se pare că această integrare măcar a zonei dunărene din Dobrogea în ansamblul circulației acestor monede pe teritoriul țării noastre este un bun cîștigat. În acest sens și apariția imitațiilor în nordul Bulgariei de astăzi dar tot pe linia Dunării, la sud de fluviu, pare să confirme rezultatul nostru.³¹

O problemă interesantă pe care ne propunem s-o tratăm în continuare este metrologia acestor monede. Diagrama pe care am alcătuit-o (fig. 1) pe baza datelor adunate de M. Chițescu, completate pentru cele câteva exemplare de la Institutul de Arheologie care n-aveau greutatea indicată în articol,³² arată clar credem un evantai destul de larg între 3 și 4,70 g (exemplarele sub 3 g și peste 4,70 apărînd ca excepționale) în care zona de cea mai mare concentrație se plasează între 3,20 și 4 g,

²⁸ B. Mitrea, BSNR, 1973.

²⁹ M. Chițescu, *op. cit.*, p. 230—242, nr. 62—118, exemplare avînd ca prototip denari din aceeași perioadă.

³⁰ *Ibidem*, p. 219. Personal reținem constatarea de fapt a hiatusului; problema datelor de pătrundere în Dacia și de suplimentare prin imitații credem că trebuie să rămînă încă deschisă.

³¹ Pavel Radomeky, *Nalez rimskyeh republikómskych denári ze severního Bulharska*, Sborník národniko muzea v Praze, 15, 1961, 2, p. 69—91.

³² Nr. 26, inv. 1261/1993, are 3,91 g.; nr. 28, inv. 1261/1999, are 3,30 g.; nr. 92, inv. 1051/27, are 3,85 g.; nr. 93, inv. 1044/32, are 3,29 g.; nr. 104, inv. 481/6, are 3,20 g.

cu un virf la 3,60 g, vecin cu greutatea medie, flankat de alte două aproape simetrice la 3,30 și 4 g.³³

Pentru mai buna definire a acestei categorii de monede, propunem comparații cu două categorii deosebite de diagrame: Mai întâi cu diagrame realizate pentru denari romani republicani originali și în acest sens trimetem la diagramele realizate de Tony Hackens pentru denarii

Fig. 1. Curba greutății denarilor de imitație din Dacia

lui M. Volteius M.F. (fig. 2) și Petilius Capitolinus (fig. 3)³⁴ și de noi înșine pentru denarii lui L. Papius, pe baza datelor publicate în catalogul A.S. Fava³⁵ (fig. 4). În al doilea rînd avem în vedere diagrama rea-

³³ M. Chișescu, *op. cit.*, p. 216, consideră că „Dintre acestea, un singur exemplar, de altminteri argintat și fragmentar (fig. 3/95) are greutatea de 1,58 g (C. Naevius Balbus, nr. 95); patru exemplare au greutatea de 2—2,99 g; 3 exemplare cîntăresc 5—5,99 g; 36 bucăți cu greutatea între 4—4,99 g, iar 92 monede au greutatea normală a denarului oficial 3,25 g — 3,99 g” și continuă apoi „variațiile de greutate ale monedelor imitate, se explică mai degrabă prin oscilațiile pe care moneda oficială însăși le avea la care se adaugă desigur, erorile pe care imitatorii nu le puteau evita de vreme ce însăși monetăria oficială le practica”. Vezi și mai jos nota 38.

³⁴ T. Hackens, *Le poids du denier romain vers la fin de la République*, *REN*, 108, 1962, p. 27—47.

³⁵ Gh. Poenaru Bordea recenzia la cartea A. S. Fava, *I simboli nelle monete argentee repubblicane e la vita dei Romani*, Torino, 1969, publicată în *Dacia*, N. S., 15, 1971, p. 447—450.

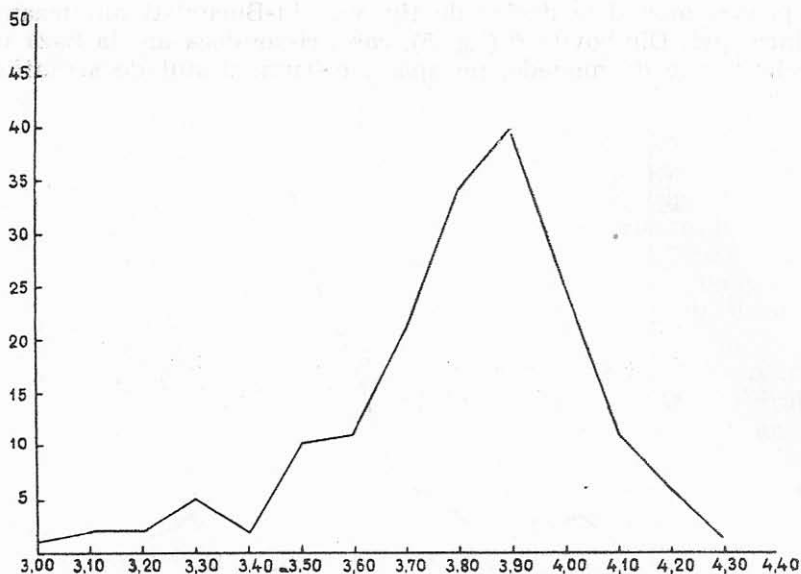

Fig. 2. Curba greutateii denarilor lui M. Volteius M. F.

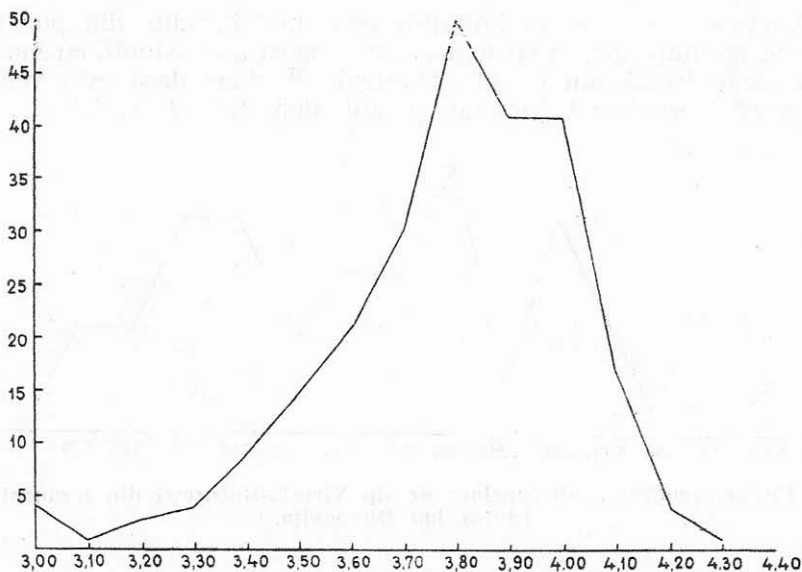

Fig. 3. Curba greutateii denarilor lui Petilius Capitolinus.

lizată pentru monedele dacice de tip Virteju-București din tezaurul de la Adînca, jud. Dîmbovița³⁶ (fig. 5), care, chiar dacă are la bază un număr relativ mic de monede, ne apare, oricum, destul de semnificativă.

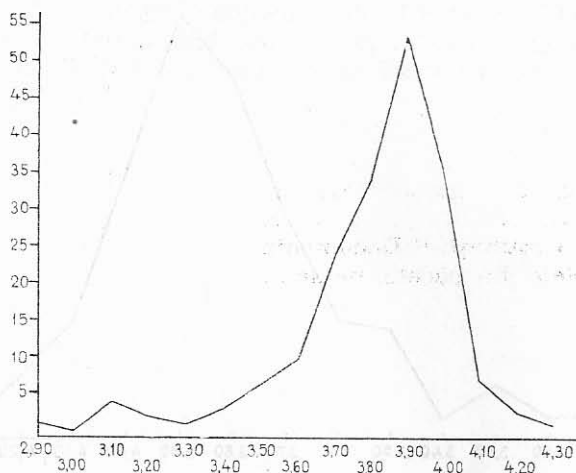

Fig. 4. Curba greutății denarilor lui L. Papius.

Este foarte clar credem că imitațiile apar mai înrudite din punctul de vedere al greutății lor, ca structură metrologică a emisiunii, cu monedele de producție locală din cîmpia Munteniei,³⁷ chiar dacă este vorba de „didrahme“, deci de alt nominal, și mult depărtate de emisiunile de la

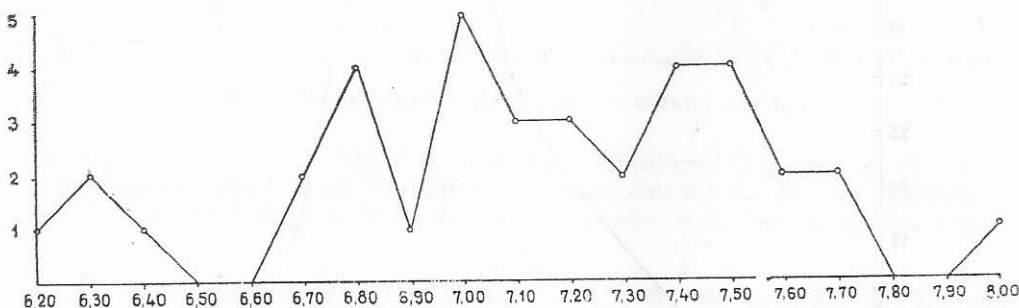

Fig. 5. Curba greutății „didrahmelor“ de tip Virteju-București din tezaurul de la Adînca, jud. Dîmbovița.

³⁶ Gh. Poenaru Bordea, C. Condrea, *Date noi privind tezaurul de la Adînca, jud. Tîrgoviște*, Valachica, 3, 1972, p. 120.

³⁷ Pentru acest tip monetar vezi deocamdată C. Preda, *Monedele getice de tip Virteju-București*, SCN, 5, 1971, p. 51—78. Cf. idem, *Monedele geto-dacilor* (sub tipar).

Roma care le slujesc de prototip.³⁸ Fără a insista mai mult aici socotim util să subliniem că, după opinia noastră, sporirea investigațiilor asupra diagramelor de frecvență a greutateii monedelor și înmulțirea comparațiilor de acest gen poate aduce un aport important în numeroase probleme de numismatică antică. Rezultată din aplicarea acestei metode apropierea diagramei de frecvență a greutateii imitațiilor de denari de cea a monedelor de tip Virteju-București, care le preced de puțin cronologic și sînt emise sigur în cîmpia munteană, ne pare că dă o mai mare greutate ideii emiterii poate tot acolo, dar oricum locale, neoficiale din punctul de vedere al autorităților romane, a acestor imitații. Ele vor fi fost însă oficiale și chiar destul de îngrijite, din punctul de vedere al emitentului barbar, mai curînd o uniune de triburi decît imitatori izolați.³⁹

Venind acum la foarte importanta problemă a datei de pătrundere a denarilor Romei republicane în Dobrogea, este necesar să arătăm că pentru moment apare, cît se poate de clară, doar persistența lor în circulație la o dată destul de tîrzie, în epoca imperială mai precis. Acest lucru este dovedit de monedele preimperiale din tezaurele de la Niculițel, Casicea și Tulcea,⁴⁰ poate și de exemplarele izolate aflate la Bugeac-Valea lui Marinciu, în ciuda postulării existenței acolo a unui nivel mai vechi.⁴¹ Momentul pătrunderii inițiale este însă o problemă mult mai delicată și ea nu a fost încă nici discutată, necum abordată frontal. Dacă pe această linie, posibila integrare în circulația spațiului nord-dunărean, valabilă măcar pentru zona nord-dobrogeană, este exactă, ne-am

³⁸ Cf. mai sus nota 33. Trebuie să arătăm aici că atît în cazul denarilor lui L. Papius cît și în cazul denarilor lui M. Volteius virful diagramei este la 3,90 g și aceasta este greutatea normală a denarului; țînînd seama și de uzură, romanii trebuie că tindeau către 3,98—4 g. Ceva mai tîrziu, la denarii lui Petillius Capitolinus, virful este la 3,80 g, deci greutatea către care se tindea era ceva mai mică. Jocul este foarte mic însă, în timp ce la denarii de imitație el este foarte mare, iar virful cu ureări și coborîri mult mai lente se află deplasat la 3,60 g. Credem deci că variația greutateii imitațiilor nu se explică prin variația greutateii originalelor, la care oscilațiile sînt mult mai mici în cadrul unei aceleiași emisiuni, dar și în timp, așa cum rezultă din diagramele de mai sus.

³⁹ M. Chițescu, *op. cit.*, p. 218, în același sens. Nu sîntem însă de loc convinși că „cea de-a doua categorie de monedă — cea copiată — și ne referim aici în chip expres la monedele de tip Tilișca, socotim că acestea pot fi atribuite în majoritate domniei lui Burebista“ *op. cit.*, p. 219, dealtfel M. Chițescu scrie la p. 218 „Cele două categorii de monede sînt distincte numai din punctul de vedere al genului de realizare și în nici un caz din acela al cronologiei, din acest din urmă punct de vedere vorbind — cel cronologic — socotim că cele două feluri de imitații a monedei romane republicane — copiere și imitație — sînt în general contemporane“...

⁴⁰ Niculițel, mai sus nota 10, încheiat la Claudius I; Casicea, mai sus nota 11, încheiat la Vespasian; Tulcea, B. Mitrea, *Descoperiri*, SCIV, 9, 1958, 1, p. 155, nr. 24 = Dacia, N.S., 2, 1958, p. 498, încheiat la Domițian. Pentru această perioadă în Dobrogea, vezi mai nou Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, Pontica, 4, 1971, p. 105—120, cu bogată bibliografie.

⁴¹ R. Ocheșeanu, *op. cit.*, Pontica, 4, 1971, p. 78—79, nr. 11—12 și p. 81; C. Scorpan, *Săpăturile arheologice din așezarea getică de la Bugeac-Valea lui Marinciu*, Pontica, 2, 1969, p. 75; cf. Em. Moscalu, *Cîteva observații asupra unor probleme ale Latène-ului geto-dacic*, SCIV, 23, 1972, 2, p. 295, nota 6.

putea gândi la o apropiere a datelor constatate în cele două regiuni. Denarii publicați de noi mai sus, în ordine cronologică după Sydenhan, se plasează în 120, 119—110 (2 ex.) 83 ; 81 ; 78—77 ; 55 ; 52—50 ; 40 ; 37 și 32—31 î.e.n.,⁴² ceea ce nu desminte în sine această impresie, chiar dacă n-ar fi inutil să remarcăm absența pentru moment a denarilor din deceniul I al secolului I î.e.n. Se știe că, în general pentru Dacia, se consideră ca moment de pătrundere a denarului deceniile 1,2 și 3 ale veacului I î.e.n.⁴³ deși s-a exprimat mai de curând, de către Bucur Mitrea, ideea posibilității unei pătrunderi încă și mai timpurii a acestor monede.⁴⁴ Dacă lucrurile aparent sînt foarte clare, totuși anumite dubii pot încă să subziste. Este de notat că în ce privește aflusul foarte timpuriu, îi lipsește pentru moment suportul unor confirmări în conținutul și a altor tezaure cu o dată înaltă de îngropare pe la sfîrșitul secolului II sau începutul secolului I. În ce privește imaginea pe care am numi-o tradițională despre această dată, cu un oarecare joc tolerabil, nu este inutil să observăm aici că tezaurele care se încheie între 80 și 70, aparent numeroase, sînt în bună parte incomplete. Mai mult decît atît, cîteva conțin chiar imitații, ceea ce nu înseamnă obligatoriu că imitațiile apar foarte devreme, ci poate însemna și că tezaurele sînt îngropate ceva mai tîrziu, decît s-a crezut. Aceasta cu atît mai mult cu cît nu trebuie uitat niciun moment că monetările republicane romane, atît cea de la Roma cît și cele ajutătoare, ating se pare un vîrf al producției lor tocmai în vremea primelor decenii ale veacului I î.e.n., în legătură cu istoria politică, internă și externă a epocii, și că, în aceste condiții, posibilitatea din punct de vedere al prognozei din statistica matematică de a găsi numai aceste monede în tezaurele incomplete este, dacă nu destul de mare, în orice caz reală.⁴⁵ Ne grăbim să adăugăm și obiecția mai generală că avem de aface cu un fenomen *extra fines reipublicae*, într-o zonă în care nu este de așteptat un puls regulat de circulație, alimentată de un aflus regulat de monede. Observațiile acestea pot părea hipercritice. În intenția noastră rostul lor este doar acela de a arăta

⁴² Datele Grueber, mai sus în catalog. La M. H. Crawford, *op. cit.*, găsim primii trei denari în tabelul X, circa 150—125, deci cu datări mai înalte decît cele avute anterior în vederea TI. VETVR, precedînd chiar pe M. BAEBI Q. F. TAMPIL, în timp ce C. CASSI îi urmează spre sfîrșitul tabelului. Următorii trei denari se află în tabelul XII circa 91—79 în ordinea C.IVLI BVRISIO ; P. CREPVSI ; Q. ANTON BALB PR, interesant că LIBO se află în tabelul XIII, anii 78—49, subgrupa post 69 ante 58, pe la circa 60, dacă apreciem just.

⁴³ B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu republica romană reflectate în descoperiri monetare*, SCN, 2, 1958, p. 180 și tabela 1 ; I. Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege*, JNG, 17, 1967, tabelul I, care chiar dacă va suferi corecții de detaliu, vezi observațiile justificate ale lui B. Mitrea, SCN, 5, 1971, p. 440, ne pare totuși concludent pentru fenomenul pătrunderii intense a denarilor emiși în primele două decenii ale secolului I î.e.n.

⁴⁴ B. Mitrea, *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, SCIV, 21, 1970, 3, p. 435—438.

⁴⁵ Cf. Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *Denari romani republicani descoperiți la Bumbești, județul Gorj*, Rev. Muz., 8, 1971, 3, p. 259—260.

că nu totul este clarificat și că, nici pentru Dacia, toate problemele nu sînt de considerat ca rezolvate, în etapa actuală a cercetării.⁴⁶

Data ultimei monede ar fi de privit în cazul acestei categorii de monede și mai ales în cazul tezaurelor incomplete doar ca un *terminus ante quem non*, aprecierea ei ca *terminus post quem*, putînd să fie periculoasă, dacă îl înțelegem ca foarte apropiat de data emiterii.⁴⁷ Aceasta vrea să spună, în cazul cercetării noastre de astăzi, că trebuie să fim extrem de prudenți în cazul circulației denarului în Dobrogea, măcar în ce privește data de început a acestui fenomen.

Datele *post quem* oferite de tezaure sau, incomplete fiind, mai curînd *ante quem non* sînt 58 î.e.n. pentru Garvăn, 41 î.e.n. pentru Murighiol, 37 î.e.n. pentru Tulcea, 32-31 î.e.n. pentru Costinești.⁴⁸ Documentarea existentă, ca tezaure publicate, toate incomplete din păcate, ne-ar îndemna către o pătrundere relativ tîrzie, pentru regiunea care ne interesează aici. Nu trebuie însă să uităm că în tezaurul de la Ostrov denarii au apărut împreună cu tetradrahme thasiene, care chiar dacă din seria tîrzie din a doua etapă de emisie, deci de pe la începutul secolului I î.e.n. pare să nu coboare, ca dată de emisie, după deceniile 2 și 3 ale veacului.⁴⁹ El ar fi o indicație pentru pătrunderea nu prea tîrzie a denarilor romani, în acel caz măcar. Asemenea tezaure mixte s-au

⁴⁶ Ar fi de văzut de pildă dacă hiatusul (relativ) de după 75—70, nu s-ar putea explica prin situația numerarului emis de Roma și prin prisma tezaurizării în perioada de pînă la circa 50, sau chiar pînă pe la 45 î.e.n. În legătură cu problemele economice foarte interesante ale epocii, vezi Claude Nicolet, *Les variations des prix et la théorie quantitative de la monnaie à Rome, de Cicéron à Pline l'Ancien*, Annales, Économies-Sociétés-Civilisations, 1971, 6, mai ales p. 1214—1227 : cf. M. Crawford, *Le problème des liquidités dans l'Antiquité classique*, în același volum, p. 1228—1233. Ne propunem să mai revenim asupra aspectelor cronologice ale circulației denarului. În legătură cu cele de mai sus și dacă hiatusul se explică prin imposibilitatea monedei romane emise în acest răstimp de a pătrunde ca înainte spre est, cum monedele anterior emise nu se retrăgeau din circulație, ele circulau în continuare și s-ar putea să pătrundă la noi mai tîrziu, uneori mult mai tîrziu, decît data de emisiune. Studii complete pentru fiecare emisiune cu stabilirea cît mai precisă, printr-o analiză exhaustivă a numărului de ștanțe utilizat, așa cum au început să se facă tot mai frecvent, e.g. M. H. Crawford, *C. Censorini*, NC, 11, 1971, p. 143—149 ; A. Alföldi, *Die Massenemission des Macer und des Buca mit Caesar Dict. Perpetuo vor Caesars Ermordung*, SNR, 47, 1968, p. 51—84. Însotite de calcule cantitative, folosind metoda lui D. M. Metcalf, așa cum a făcut J.-B. Giard, *Les monnaies du premier consulat d'Octave*, RN, 13, 1971, p. 90—105, după ce se vor înmulți, devenind comparabile, sînt de natură să răspundă, credem, în viitor, unora din întrebările adresate de istoria economică denarului roman la el acasă și în afara granițelor.

⁴⁷ Gh. Poenaru Bordea, Cr. M. Vlădescu, *op. cit.*, p. 260.

⁴⁸ Toate sînt fragmentare : Garvăn, 29 exemplare s-ar fi pierdut 7—8 monede, Al. Barnea, *op. cit.*, SCN, 5, 1971, p. 373 ; Murighiol, 9 exemplare din 117, mai sus notele 2 și 3 precum și în acest volum, p. 207 ; Tulcea, 17 exemplare din 150—200, C. Preda G. Simion, *op. cit.*, SCN, 3, 1960, p. 545 ; Costinești, 17 exemplare, nu se cunoaște numărul inițial, B. Mitrea, *op. cit.*, Pontica, 3, 1970, p. 133. Din fericire cel mai vechi dintre ele prezintă o proporție de 4/5 monede păstrate ceea ce poate fi considerat satisfăcător.

⁴⁹ G. Kațarova, Izvestiia-Institut, 27, 1964, p. 131—149 ; G. Le Rider, *Les monnaies thasiennes*, în *Guide de Thasos*, École française d'Athènes, Paris, 1968, p. 189—190.

descoperit și pe teritoriul țării noastre⁵⁰ și în Bulgaria.⁵¹ Dintre cele din Bulgaria reținem, pentru moment, datele 52 î.e.n. și 44 î.e.n.⁵²

Cele din țara noastră oferă date variabile, timpurii și târzii : 83, 78/77, 64, 73, 72, 54, 52, 50, 15 î.e.n.⁵³ Rezultă deci că și acest argument este de minuit cu prudență căci tetradrahmele thasiene și imitațiile lor mai apar încă frecvent pe la jumătatea veacului și, e drept mai rar, chiar câteva decenii mai târziu.

Legată strins de problema pătrunderii inițiale este aspectul circulației pe zona litorală. În acest sens tezaurul de la Obzor, încheiat cu monede din 73 î.e.n. și pus în legătură cu campania lui M. Terentius Varro Lucullus din 72—71 î.e.n.⁵⁴, ni se pare de foarte mare importanță. Dacă el arată apariția denarului la această dată, nu este mai puțin adeverat că, din păcate nu există și alte probe care să-l confirme: nici un studiu avînd ca obiectiv prezența acestor monede pe litoralul bulgăresc al Mării Negre nu a fost publicat și nici nu există măcar semnalări pentru descoperirile izolate de asemenea monede.⁵⁵ Pentru zona respectivă ar fi necesară începerea unor cercetări sistematice pe această linie, după cum la noi este necesară continuarea eforturilor despre care se poate spune că au pornit pe o cale bună.

În stadiul actual al cercetării ni se pare totuși-oricum din punct de vedere istoric⁵⁶ nimic nu pare să se opună acestei imagini, dar sîntem pe deplin conștienți de necesitatea apariției de materiale noi în sprijin—că s-ar putea accepta o pătrundere sporadică a denarului de pe la 72—71, mai greu de presupus înainte, deși nu este cu totul de exclus. Ea ar fi fost continuată apoi pînă la vremea acțiunii lui Burebista, după un moment greu pe la 64 î.e.n. De acțiunea regelui get s-ar putea lega eventual, dar numai după ce vor apare noi descoperiri în sprijin, tezaure ca cel de la Dinogetia. Oricum, pătrunderea denarului nu rutea să fie prea intensă, ținînd seama de ceace știm că se întîmplă, din studiile efec-

⁵⁰ Lista tezaurelor de monede thasiene la E. Chirilă, G. Mihăescu, *Der Münzhort von Căprioru*, Tirgoviște, 1969, p. 34—40, cu completările noastre în Valachica, 3, 1972, p. 126—127 și cele trei tezaure publicate de Ioana Bogdan-Cătănciu; Constanța Știrbu, Carmen Petolescu; Maria Cojocărescu, SCN, 6, 1974, sub tipar.

⁵¹ O sistematizare a lor la Gh. Poenaru Bordea, C. Condrea, Valachica, 3, 1972, p. 127—159.

⁵² T. Gerasimov, *Izvestiia-Institut*, 25, 1962, p. 231 și *Izvestiia-Institut*, 27, 1964, p. 241.

⁵³ Vezi la E. Chirilă, G. Mihăescu, *loc. cit.*, nr. 78, 93, 41 (pentru precizarea datei căruia B. Mitrea, *op. cit.*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 590, nr. 25, anul 73) 86, 15, 16, 90, 84 și 80.

⁵⁴ I. Iurukova, *Републикански Денари от черноморското крайбреже*, *Izvestiia-Varna*, 14, 1963, p. 39—44.

⁵⁵ De aceea socotim că nu este inutil să amintim aici un denar, fost în col. St. Georges, acum la Institutul de Arheologie, inv. 235/1276 : C. Mamilius Limentanus, AR, 3, 40 g ; 19 mm. Grueber, Roma, 2716, anul 83 ; Sydenham, 741, anii 82—81, care a fost achiziționat la Cavarna. Tot la Institutul de Arheologie, inv. 453, se află un alt denar descoperit, în 1936, într-o localitate neprecizată din fostul județ Caliacra : L. Marcus Philippus, AR, 3,09 g ; 19 mm. Grueber, Roma, 3890, anul 56 ; Sydenham, 919, anul 56.

⁵⁶ D. M. Pippidi, *I Greci nel basso Danubio*, Milano, 1971, p. 133—154.

tuat pentru Dacia, la această vreme. O altă fază ar fi cea din anii 32—31 î.e.n., poate chiar de prin 35—34 î.e.n., continuată apoi de penetrația normală din vremea lui Augustus, după 27 î.e.n., când, poate, vor fi apărut în circulație și o parte măcar din monedele mai vechi.

S-a observat prezența stăruitoare a denarilor lui M. Antoniu pentru legiuni în Dobrogea și mai ales pe litoral.⁵⁷ Dacă ținem seama de orientarea pe care au avut-o orașele grecești în vremea conflictului acestuia cu Augustus ni se pare că posibilitatea prezenței acestor monede încă din vremea emiterii lor ar putea părea normală,⁵⁸ dar nici o pătrundere mai târzie nu este de exclus cu desăvîrșire.

Lăsînd deschisă această discuție care ne-ar duce prea departe, mai ales în implicațiile ei pentru Dacia, părerile fiind împărțite,⁵⁹ ne vom mulțumi aici să tratăm o problemă care ni se pare de mare interes pentru activitatea atelierului emitent și chiar a inițiatorului emisiunii, M. Antoniu. Exemplarul publicat de noi de la Histria, și a cărui identificare este sigură, este un miez de bronz de la un denar subaerat,⁶⁰ realizat adică prin placare cu două foițe subțiri de argint care nu s-au păstrat. Că aceasta este realitatea și că nu este vorba de un exemplar vag argintat (saucée) pare s-o indice reversul pe care nu se vede efigia dar se păstrează clare urme din stratul intermediar (pl. I, A) necesar în această tehnică, destul de complicată și de dificilă : oricum nu la îndemîna oricui, așa cum a arătat, într-un studiu temeinic argumentat tehnic, prof. Ernesto Bernareggi⁶¹. Această monedă vine să confirme ideea că denarii pentru legiuni nu erau de cea mai bună calitate, așa cum reiese clar din textul lui Pliniu cel Bătrîn,⁶² care părea însă contrazis de analiza conținutului de argint, ce se prezenta ca ridicat.⁶³ Deși cu mai mult de un

⁵⁷ Mai de curînd R. Ocheșeanu, *op. cit.*, în Pontica, 5, 1972, p. 498—499, cu notele aferente. Precizăm că din tezaurile de la Niculițel și Tulcea (1946) nu s-au publicat denari pentru legiuni.

⁵⁸ Vezi Al. Suceveanu, *Două note privind istoria Moesiei, în secolul I î.e.n.*, Pontica, 2, 1969, p. 269—284, mai ales p. 274—282. În ce privește monedele cf. p. 275—276.

⁵⁹ M. Chișescu, *op. cit.*, SCIV, 19, 1968, 4, p. 655—664 ; cf. I. Winkler, SCN, 5, 1971, p. 295—301 ; idem, *Despre pătrunderea denarilor lui Marcus Antonius în Dacia*, SCIV, 22, 1971, 1, p. 97—106 ; D. Protase, *Unde a fost regatul lui Dicomos*, SCIV, 21, 1971, 1, p. 145—152.

⁶⁰ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, SCN, 5, 1971, p. 109, nr. 25. Greut. 3,34 g ; diam. 17 mm.

⁶¹ Pe această bază autorul consideră monedele realizate prin această tehnică drept opera atelierelor oficiale. Operația în condițiile specifice ale antichității trebuie să fi fost rentabilă ducînd la o importanță economică de argint, fără ca masonera complicată să ridice prețul de cost avînd în vedere că prețul mîinii de lucru era practic nul, Ernesto Bernareggi, *Nummi pelliculati. Considerazioni sull'argento suberato della Repubblica romana*, RIN, 13, 1965, p. 5—31 ; altă părere la M. H. Crawford, *Plated Coins-False Coins*, NC, 8, 1968, p. 55—59, vezi însă importanta contribuție semnată de Patrizia Petrillo Serafin, *Nota sull'argento suberato della Repubblica romana*, Annali, Istituto Italiano di Numismatica, 15, 1968, p. 9—30.

⁶² N. H. XXIII, 9, 46.

⁶³ Richard Reece, *Analyses of some denari of the Later Republic and Early Roman Empire*, NC, 4, 1964, p. 233—234.

veac în urmă s-au semnalat exemplare cu miez de fier,⁶⁴ amestecarea fierului cu argintul, la care se referă autorul antic este tehnic imposibilă.⁶⁵ Dificultatea textului antic a fost ocolită de un studiu al lui Ignazio Cazzaniga care a arătat verosimil că pasajul respectiv este corupt⁶⁶ fiind de înțeles din el, că se referă la monede fourrée. Într-o comunicare la Societatea Numismatică Română semnalăm un alt aspect al problemei, legat destul de strâns de acesta și anume existența unei monede pentru legiuni surfraptată, care atunci era unică. Denarul respectiv fusese aflat întâmplător la Poiana-Dulcești.⁶⁷ Examinarea recentă a celorlalți doi denari pentru legiuni de la Histria, comunicați sumar cu mai mulți ani în urmă de H. Nubar,⁶⁸ a arătat la unul din ei semne clare de surfrapare (pl. I, B). În ambele cazuri surfraparea s-a făcut tot pe un denar pentru legiuni. Fără a intra aici în detalii, dar reamintind totuși că au o greutate mai mică decât a denarilor obișnuiți la sfârșitul republicii, ca să nu mai vorbim de denari „pitici” ca unii din cei emiși pentru legiunea II-a, de folosirea excesivă a ștanțelor cecece dă av. și uneori rv. complet calpe, avem toate caracteristicile unei emisiuni de urgență făcută în mare grabă.

Această observație pare să impună o imagine nouă în această problemă : reabilitarea lui Pliniu, prin menținerea acuzațiilor sale la adresa lui M. Antoniu, nu în maniera în care au ajuns la noi, ci în felul cum par să fi fost formulate în textul inițial. Marea concentrație de forțe, nevoia de a le satisface pretențiile și de a-și ține în fond promisiunile, par să-l fi pus pe M. Antoniu în situația de a căuta expediente, lipsindu-i, poate, pentru moment, metalul prețios, în ciuda tezaurului uriaș al Cleopatrei. Să-l fi trădat oare Cleopatra, dar altfel de cum au crezut unii istorici ? Nu este locul să ne avîntăm în această discuție.

Credem oricum că prin ajutorul materialului dobrogean, structura emisiunilor originale ale lui Marc Antoniu se definește mai bine, așa cum altă dată tezaurul de la Bozieni⁶⁹ ne-a arătat clar prezența unor imitații ale denarilor pentru legiuni realizate local, într-o vreme ceva mai târzie e drept.

⁶⁴ NC, 1843—1844, p. 67—68.

⁶⁵ Vezi lucrările citate mai sus la nota 61.

⁶⁶ Ignazio Cazzaniga, *Nota al testo di Plinio, N. H., XXIII, 46, PdP, 116, 1967, p. 366—367.*

⁶⁷ Gh. Poenaru Bordea, *Probleme legate de monedele lui Marcus Antonius pentru legiuni și poziția orașelor din Pontul stîng în 32—31 î.e.n.* (ședința din 23 II 1969).

⁶⁸ Mai sus nota 15.

⁶⁹ M. Chițescu, *Unele considerații pe marginea contrafacerii monedei romane în Dacia, bazate pe o recentă descoperire din Moldova, SCN, 4, 1968, p. 127—135, unde însă denarii pentru legiuni, originali, sînt considerați de mai bună calitate decât ne apar nouă acum, în timp ce I. Winkler, SCN, 5, 1971, p. 301, ignorînd cu seninătate toată bibliografia problemei, acordă credit nelimitat pasajului comentat mai sus din N. H.*

QUELQUES NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA CIRCULATION DES DENIERS ROMAINS RÉPUBLICAINS EN DOBROUDJA

Résumé

On publie 16 deniers découverts en Dobroudja, émis, d'après Sydenham, entre 120 et 32—31 av. n. è.

Constatant la présence des imitations ayant comme modèle les deniers de la République romaine, l'auteur relie la circulation monétaire de la zone située entre le Danube et la Mer Noire de celle des autres régions de la Roumanie actuelle et surtout des régions du sud des Carpathes. L'étude métrologique, basée sur la comparaison de la courbe des poids des imitations à celles des deniers originaux et à celle des „didrachmes“ gétiques du type Virteju-București, semble d'ailleurs indiquer une plus grande ressemblance avec les monnaies émises dans la Plaine de Munténie, qu'avec celles constituant le prototype.

L'examen du problème de la date de pénétration, en vue d'établir le moment initial de ce processus, compte tenu de la date finale offerte par la dernière monnaie de chaque trésor, mènerait vers la conclusion d'une chronologie assez basse. Mais l'existence du trésor d'Obzor (Bulgarie), ainsi que nos connaissances historiques sur la Dobroudja ancienne, semblent prouver que la circulation du denier a pu commencer du temps de l'expédition de M. Terentius Varro Lucullus. Elle a pu continuer ensuite probablement avec des variations d'intensité, jusqu'au temps d'Octave, s'accélégrant vraisemblablement après 28—27 av.n.è.

L'étude des deniers émis par Marc Antoine pour ses légions, dont une partie de ceux découverts dans les villes grecques, du littoral roumain de la Mer Noire aurait pu arriver avant la bataille d'Actium, semble imposer une image moins optimiste de ce monnayage. L'existence, qu'on peut démontrer maintenant, de monnaies fourrées, aussi bien que des pièces surfrappées, en n'oubliant pas le poids réduit, donne raison à Pline l'Ancien. L'adversaire d'Octave nous semble avoir dû faire face, en dépit des richesses du trésor de Cléopâtre, à une certaine pénurie d'argent à monnayer, ressentie surtout au moment de la grande concentration des forces, qu'il a réalisée, en Asie Mineure, avant la confrontation décisive.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Deniers romains républicains découverts en Dobroudja.

Fig. 1. Courbe des poids des deniers d'imitation de Dacie.

Fig. 2. Courbe des poids des deniers de M. Volteius M.F.

Fig. 3. Courbe des poids des deniers de Petilius Capitolinus.

Fig. 4. Courbe des poids des deniers de L. Papius.

Fig. 5. Courbe des poids des „didrachmes“ de type Virteju-București du trésor d'Adinca, dép. Dimbovița.

NEUE ANGABEN UM DEN RÖMISCH-REPUBLICANISCHEN DENARUMLAUF IN DOBRUDSCHA

Zusammenfassung

Es handelt sich um 16 in der Dobrudscha entdeckten Denare die — nach Sydenham — zwischen 120 und 32—31 v.u.Z. geprägt wurden. Das Vorhandensein der gefundenen Nachahmungen römischer Denare betrachtend, stellt der Verfasser den Münzumlaufl, innerhabd des Gebietes zwischen der Donau und dem Schwarzen Meer, in Verbindung mit jenem jenseits dieser Grenze und besonders in Süd-karpatengebiet.

Der metrologischen Untersuchung nach, weist die Vergleichung der Gewichtskurven der nachgehamten und originalen Denare — die getischen Didrachmen Virteju-București Typus eingeschlossen — eine grössere Ähnlichkeit mit den in Wallachei geprägten Münzen als mit den Prototypen hin.

Was die Zeit des Eindringens des römisch-republikanischen Denars betrifft, wenn man das Enddatum der frühesten Münzen jeder Denarhorte als Anfangspunkt annimmt, wurde die Datierung vermindern; dennoch liefern unsere Kenntnisse über die antike Dobrudscha und besonders das Vorhandensein des Obzorhortes (Bulgarien) genügend Hinweise um das Eindringen der Zeit von Terentius Varro Lucullus zuzusprechen. Der Münzumschlag dauerte mit verschiedenen Intensitäten bis zur Octavians'Zeit, eine bestimmte Verstärkung nach 28—27 v.u.Z. beweisend.

Die Frage über Marc-Antoniuss Denarprägungen — ein Teil davon könnten vor der Schlacht bei Actium in den griechischen Städten eingedrungen sein — scheint, nach einer tieferen Untersuchung, keine günstige Lösung für Octavians Gegner zu haben. Der Verfasser stimmt, in dieser Hinsicht, mit Plinius überein. Die übergeprägten und die „fourrée“ Münzen die in grosser Zahl vorhanden sind und ebensoviel ihr geringeres Gewicht weisen einen gewissen Mangel an Prägungsilber hin.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN

Pl. I. Römisch-republikanischen Denare entdeckten in der Dobrudscha.

Abb. 1. Gewichtskurve der nachgehamten Denaren von Dacien.

Abb. 2. Gewichtskurve M. Volteius M. F. — Denaren.

Abb. 3. Gewichtskurve Petilius Capitolinus — Denaren.

Abb. 4. Gewichtskurve L. Papius — Denaren.

Abb. 5. Gewichtskurve der „Didrachmen“ von Typus Virteju-București aus Münzhort von Adinca, Kreis Dimbovița.